

О. В. Капліна*

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Забезпечення законності правозастосовної діяльності у кримінальному процесі багато в чому обумовлюється тим, наскільки правозастосовник з'ясував смисл норми права, яку він застосовує. Механізмом, за допомогою якого з'ясовується смисл норми права з метою законного та обґрунтованого її застосування, і є тлумачення. При здійсненні цієї інтелектуально-вольової діяльності суб'єкт тлумачення повинен керуватися певними принципами.

В останні декілька років спостерігається значне поживлення наукового інтересу до основних начал тлумачення норм права. З нашого погляду, це пов'язано з актуалізацією загальних проблем теорії тлумачення норм права, переглядом багатьох концептуальних позицій юридичної науки в цілому, з появою нових ціннісних орієнтирів політичного й соціального розвитку суспільства, формуванням новітнього правового мислення. Окремі аспекти принципів тлумачення привертали увагу сучасних дослідників: Д. Бараташвілі, Д. Гаврилова, В. Карташова, І. Лукашука, О. Лукашук, О. Петрушева, П. Рабиновича, Л. Соцура, Ю. Тодика, С. Федика, Т. Хабрієв, О. Черданцева, П. Єлькінд. Але все ж таки ця тема не отримала в роботах учених достатнього висвітлення, у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві поки що не здійснено комплексного монографічного дослідження тих основних начал, які можуть бути покладені в підґрунтя правозастосовної діяльності.

Метою статті є обґрунтування необхідності виділення принципів правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права та встановлення їх правового змісту.

У юридичній літературі відсутня єдність поглядів на необхідність виділення принципів тлумачення. Наприклад, Х. І. Гаджієв, Н. Л. Гранат, О. М. Колесникова, М. С. Тимофеев вважають, що принципи права і є одночасно принципами тлумачення¹. Існує також думка (І. І. Лукашук, О. І. Лукашук), що як принципи тлумачення можна розглядати й деякі правила тлумачення². В юридичних джерелах зустрічаємо також думку, що тлумаченню мають бути властиві свої, особливі принципи³. Ю. М. Тодика, Д. Т. Бараташвілі, Д. А. Гаврилов висловлюють точку зору, що як основні засади тлумачення норм права слід розглядати і принципи позитивного права, і специфічні принципи тлумачення⁴.

Осмислення поліваріантності підходів учених дозволяє сформулювати власну позицію стосовно порушеного питання. Важливим визначальним моментом при вирізненні принципів тлумачення, безумовно, є вид тлумачення, оскільки саме видова різноманітність окреслює повноваження суб'єктів тлумачення, акти, що приймаються ними, та їх юридичну силу. Принципи, якими зобов'язаний керуватися суб'єкт правозастосовного тлумачення, відрізнятимуться від принципів неофіційного компетентного тлумачення. Суб'єкт же повсякденного, звичайного тлумачення може взагалі бути не обізнаним про існування основних засад цієї діяльності. Відрізнятимуться і правові наслідки недотримання принципів при здійсненні тлумачення норм права різними суб'єктами.

Якщо вести мову про принципи правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права, то можна стверджувати, що це процес, безпосередньо пов'язаний з процесом правозастосування. Під час правозастосування суб'єкт вимушений звертатися спочатку до фактичних обставин, потім до юридичних норм. Виникнення нових фактичних

© Капліна О. В., 2008

* доцент кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Гаджієв Х. И. Толкование права и закона. — М.: Медпрактика, 2000. — С. 84; Гранат Н. Л., Колесникова О. М., Тимофеев М. С. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел: Учеб. пособие. — М.: Акад. МВД СССР, 1991. — С. 16-17.

² Лукашук И. И., Лукашук О. И. Толкование норм международного права. — М.: NOTA BENE, 2002. — С. 45-50.

³ Петрушев В. А. Проблемы толкования права в Российской Федерации. — М.: РПА МЮ РФ, 2003. — С. 78.

⁴ Бараташвили Д. Т. Принципы официального юридического толкования: Дис. ... канд. юрид. наук. — Ярославль, 2005. — С. 70, 81, 86; Гаврилов Д. А. Правоприменительное толкование: Дис. ... канд. юрид. наук. — Волгоград, 2000. — С. 124; Тодика Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика: Монография. — Х.: Факт, 2001. — С. 80-81.

обставин примушує знову приділяти увагу нормі права та її тлумаченню. Як бачимо, правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права є невід'ємним складником діяльності органів держави. Ось чому ця діяльність має виконуватися згідно з принципами, що закріплюють початкові основні правові положення, які формулюють призначення кримінального судочинства й побудову всіх його стадій, інститутів та окремих процедур, тобто здійснюватися на підставі принципів кримінального процесу. Як підкреслив В. Т. Маляренко, саме принципи кримінального процесу “є гарантією додержання прав і законних інтересів особи при провадженні у кримінальній справі; є юридичною базою для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм, а також для вирішення всіх суперечностей, які виникають у ході кримінально-процесуальної діяльності ... вносять упорядкованість у разі застосування права за аналогією. Знання засад судочинства сприяє правильному розумінню змісту інших правових норм”⁵.

У науці кримінального процесу, як і в доктрині юридичній, принципи класифікуються на *загальноправові, міжгалузеві й галузеві*⁶ (кримінально-процесуальні). *Загальноправові* закріплені в Конституції України, характеризуються тим, що належать до права в цілому, поширюються на всі його галузі, об'єднують і цементують їх, сприяють єдності й стабільності чинної системи права і правової системи взагалі. До їх числа ми відносимо принципи: законності (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. ст. 2, 4, 5, 15 КПК України), верховенства права (ст. 8 Конституції України), здійснення правосуддя тільки судом (ст. 124, ч. 5 ст. 125 Конституції України, ст. 15 КПК України), незалежності суддів і підкорення їх тільки закону (ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 1 ст. 129 Конституції України), рівність громадян перед законом і судом (ст. ст. 21 і 24, ч. 1 ст. 26, п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 16 КПК України), гарантованості державою прав та свобод людини і громадянина (ст. 3, 22, ч. 1 ст. 57 Конституції України, ст. 53 КПК України), особистої недоторканності (ст. ст. 28-31, ч. 1 ст. 32 Конституції України, ст. ст. 14 і 14¹ КПК України), обов'язковості рішень суду, що набрали законної сили (ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 403 КПК України).

Міжгалузеві принципи визначають організацію правового регулювання в декількох суміжних галузях права (кримінально-процесуальному, цивільно-процесуальному, адміністративно-процесуальному). Це принципи: всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 31, п. 3 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ч. 1 ст. 22 КПК України), гласності судового розгляду і його повної фіксації технічними засобами (п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України, статті 20 і 87¹ КПК України), національної мови судочинства (ч. 1 ст. 10 Конституції України, ст. 19 КПК України, ст. ст. 3 і 18 Закону України “Про мови в Українській РСР”⁷), усності й безпосередності (ст. 257 КПК України).

До власних *кримінально-процесуальних* належать принципи: забезпечення права обвинуваченого й підозрюваного на захист (ст. 59, ч. 1 ст. 63, п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 21 КПК України); змагальності (п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 16¹ КПК України); презумпції невинуватості (ч. 1 ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 15 КПК України); публічності (п. 3 ч. 1 ст. 129 Конституції України, ст. ст. 4, 23, 97, 98 та ін. КПК України); диспозитивності (п. 4 ч. 3 ст. 129, ч. 1 ст. 63 Конституції України, ст. 161, ч. 1 ст. 27, ст. ст. 251, 267 та ін. КПК України). Виступаючи як загальні початкові нормативно-керівні засади, що визначають природу кримінального процесу, його соціальну сутність, вказані принципи є найважливішим орієнтиром при здійсненні правозастосовного тлумачення його норм.

Водночас принципи кримінально-процесуального права, що враховуються суб'єктом, своїм змістом повністю не охоплюють саму “технологію” тлумачення норм кримінально-процесуального права, його механізм. Усвідомлюючи цей факт, ми дотримуємося точки

⁵ Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 29; Див. також: Мірошниченко Т. М. Принципи кримінального процесу // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. — Х., 1995. — С. 337-338.

⁶ Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). — Изд. 2-е, доп. — М.: ООО “Право и государство”, 2005. — С. 149; Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права: Учебник. — М.: Эксмо, 2005. — С. 374-378; Лобойко Л. Н. Уголовно-процессуальное право: Учеб. пособие: курс лекций. — Х.: Одиссей, 2007. — С. 51-52; Маринів В. І. Принцип особистої недоторканності в кримінальному процесі України: Дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1999. — С. 36-37.

⁷ ВВР УРСР. — 1989. — № 45. — Ст. 631.

зору, що необхідне виокремлення власних принципів тлумачення норм права, які не повинні бути аналогом, точною копією принципів кримінального судочинства, а покликані характеризувати правотлумачну діяльність як процес пізнання, містити найзагальніші вимоги, що пред'являються до цього процесу. Оскільки розумово-правотлумачний процес багато в чому є творчим, знання і вміле оперування власними принципами тлумачення норм права дозволить особі уникнути суб'єктивізму, правильно й адекватно з'ясувати той смисл, який вклав законодавець у норму права. З нашого погляду, до принципів тлумачення норм кримінально-процесуального права як діяльності, яка передує процесу правозастосування й супроводжує його, слід віднести принципи *об'єктивності, неприпустимості зловживання правом, повноти використання способів тлумачення, односторонності тлумачення.*

Усі ці принципи, як здається, повинні характеризувати інструментальну сторону тлумачення. Вони не протиставляються принципам кримінального судочинства, а, навпаки, у сукупності з ними покликані впливати на свідомість, волю, практичну діяльність суб'єктів тлумачення і сприяють розкриттю дійсного смислу норм кримінально-процесуального права.

Сутність *принципу об'єктивності* правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права полягає в тому, що процес з'ясування їх смислу слід здійснювати незалежно від особистих професійних чи інших пристрастей, ідеологічного забарвлення, політичної кон'юнктури, групових чи суспільних думок і переконань. Правозастосовник має бути неупередженим у своїх висновках, спиратися виключно на закон, принципи кримінально-процесуального права, способи тлумачення норм права. Отже, цей принцип детермінує також безсторонність тлумачення, яка, за словами О. С. Коблікова, полягає у внутрішній свободі правозастосовника від упередження, у його "здатності здійснювати внутрішній самоконтроль, формулювати й долати сумніви, пов'язані з необхідністю уникнути односторонності"⁸, у тому числі й при тлумаченні норми права.

Як підкреслює А. Барак, об'єктивність визначається вмінням дистанціюватися від власних поглядів, ідей, цінностей, переваг і вирішувати проблему "за допомогою пошуку загального й такого, що розділяється всіма", діяти згідно з "пануючим стандартом", не нав'язуючи суспільству "власної фундаментальної концепції"; для чого потрібна звичка "до самодисципліни й самокритики"⁹.

Оцінюючи докази за своїм внутрішнім переконанням, заснованим на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин кримінальної справи в їх сукупності (ст. 67 КПК), суб'єкт, що тлумачить норму права, створює фундамент для об'єктивного тлумачення, що сприятиме винесенню законного й обґрунтованого рішення. Цей фундамент також ґрунтується на гласності кримінального процесу й вимозі закону про обґрунтованість і мотивованість рішення, що виноситься.

При зіткненні із недостатньою визначеністю норми права чи її двозначністю у правозастосовника все ж таки можуть залишитися сумніви щодо того, чи правильно з'ясований смисл норми, чи достатньо наведено аргументів на користь вибору того чи іншого варіанту тлумачення. У цьому разі пріоритет віддається тому результату тлумачення, який більше відповідає як положенню ст. 3 Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, так і принципам кримінального процесу, й забезпечує захист прав та законних інтересів осіб, залучених до сфери кримінального процесу.

Об'єктивність правозастосовного тлумачення забезпечується системою законодавчо закріплених гарантій, зокрема, інститутом відводу суб'єктів правозастосування (ст. ст. 54, 56, 58, 60 КПК України). Обставини, що є підставою для сумнівів у безсторонності посадової особи, яка веде кримінальний процес, можуть породжувати сумніви в об'єктивності тлумачення ним норми права, що підлягає застосуванню.

У правовій літературі як принцип тлумачення пропонується вирізняти *сумлінність*¹⁰. Така пропозиція обґрунтовується посиланням на ч. 1 ст. 31 Віденської

⁸ Кобликов А. С. Нравственные проблемы правосудия // Советская юстиция. — 1992. — № 21-22. — С. 4.

⁹ Барак А. Судейское усмотрение. — М.: Норма, 1999. — С. 163-172.

¹⁰ Каламкьян Р. А. Принцип добросовестности в современном международном праве. — М.: Наука, 1991. — С. 90-107; Лукашук И. И., Лукашук О. И. Указ. работа. — С. 45.

конвенції про право міжнародних договорів. Під сумлінністю тлумачення пропонується розуміти чесність, відсутність бажання обдурити контрагента, прагнення встановити дійсний смисл, закріплений у тексті¹¹. Водночас науковцями висловлюється думка, що навряд чи є необхідність у виокремленні цього принципу як основної засади тлумачення норм права, оскільки сумлінність відбиває саму природу правотлумачної діяльності, вона цілком очевидна¹². Вважаємо, що доцільніше вирізняти принцип *неприпустимості зловживання правом при тлумаченні*. Учені в своїх дослідженнях неодноразово звертаються до проблеми зловживання правом¹³, проте, ще й дотепер вона не знайшла в правовій літературі належної розробки й залишається достатньо дискусійною.

Іноді правознавці трактують це явище як правопорушення¹⁴, проте, на нашу думку, такий підхід не цілком відображає його сутність. Адже правопорушення — це протиправне, винне, соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що юридично спричиняє певні негативні наслідки для правопорушника¹⁵. Оскільки при зловживанні правом суб'єкт тлумачення діє в рамках наданого йому суб'єктивного права, то бракує основної юридичної ознаки правопорушення — протиправності. У той же час заперечення протиправності при зловживанні правом не дає підстав і для позиціонування подібних дій як правомірних, тому що правомірні дії є соціально корисними.

Проблема полягає в тому, що при зловживанні правом тлумач завжди спирається на надане йому законом суб'єктивне право й на перший погляд його дії формально не суперечать об'єктивному праву. Відомо, що при тлумаченні норми можна зробити різні логічні акценти. Найчастіше це зустрічається при з'ясуванні норм права, сформульованих з погрішностями законодавчої техніки, таких, що припускають смислову багатозначність, встановленні обсягу оцінних понять, застосуванні норм, які містять дискреційні повноваження, при наявності прогалин у правовому регулюванні й пошуках норми права для застосування її за аналогією, при колізіях норм тощо. У таких випадках досить складно встановити хоч яке б то обмеження для власного розсуду правозастосовника. Ним обирається варіант тлумачення, найбільш близький до мети, яку суб'єкт правотлумачення бажає досягти, використовуючи надане йому право.

Відомі французькі вчені Ж. Карбоньє і Ж.-Л. Бержель вважають, що зловживання правом можливе там, де має місце суперечність між духом і буквою права. Зокрема, Ж. Карбоньє пише: якщо, не порушуючи матеріальних меж свого права, індивід використовує його на шкоду іншому індивідові, якщо, дотримуючись букви права, він порушує його дух, тоді говорять, що особа зловживає своїм правом, ніяк не вживає його на користь і таке зловживання не може мати юридичного виправдання¹⁶. Розвиваючи цю думку свого співвітчизника і вчителя, Ж.-Л. Бержель зауважує, що існують випадки, коли людина, надаючи своїм діям повну видимість юридичної правильності, насправді використовує надані їй права з метою протилежною тій, яку має на увазі позитивне право. Інакше кажучи, вона дотримується букви права, але порушує його дух. Тому саме дух права має бути в центрі уваги, оскільки він є синонімом природної спрямованості, кінцевої мети, на якій ґрунтується будь-яка юридична система. Право не може захищати випадки, що його порушують, закони не можуть вже однією своєю буквою легітимувати або виправдовувати ігнорування їх духу, самого сенсу їх існування. Учений підкреслює, що такі випадки, коли не порушується “буква” об'єктивного права, але порушується “дух”, і пов'язані з поняттям зловживання правом¹⁷.

Кожен юрист усвідомлює можливість маніпулювати смислом норми права, що часом призводить до прагнення не встановити дійсний її смисл, використовуючи способи

¹¹ Венская конвенция о праве международных договоров: Комментарий. — М.: Юрид. лит., 1979. — С. 82.

¹² Петрушев В. А. Указ. работа. — С. 90-91.

¹³ Бару М. И. О ст. 1 Гражданского кодекса // Советское государство и право. — 1958. — № 12. — С. 118; Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общ. ред. В. И. Даниленко / Пер с фр. — М.: Изд. дом NOTA BENE, 2000. — С. 441-447; Малеин Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. — М., 1992. — С. 160; Малиновский А. А. Злоупотребление правом. — М.: МЗ-Пресс, 2002; Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — С. 413-414; и др.

¹⁴ Див про це: Малиновский А. А. Злоупотребление правом. — С. 7-33.

¹⁵ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х: Право, 2002. — С. 353.

¹⁶ Цит. за кн.: Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общ. ред. В. И. Даниленко / Пер с фр. — М.: Изд. дом NOTA BENE, 2000. — С. 442.

¹⁷ Там же. — С. 441-443.

тлумачення, а виробити свій власний і нав'язати його оточуючим. У зв'язку з цим О. Александров зауважував, що юрист — це гравець на семантичному правовому полі, створеному юридичною мовою. Мета його діяльності — досягти власної вигоди, суспільного блага юридично — мовними засобами. Наскільки він володіє останніми, наскільки технічно досвідчений, настільки він успішний у своїй дискурсивній практиці¹⁸.

Під зловживанням правом при тлумаченні норми, на нашу думку, слід розуміти використання наданого суб'єктові права її тлумачення врозріз зі змістом, який дійсно вклав у цю норму законодавець, при нібито відповідності букві закону, зневаження його духу, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього її смислу, тлумачення на протигу нормам моралі. Інакше кажучи, зловживання правом — це порушення суб'єктивного права, міри можливої поведінки, межі, встановленої цією мірою.

Психологічна природа таких дій може бути найрізноманітніша. Тут включаються тонкі психологічні механізми, вловити які не завжди можливо. В одних випадках правозастосовник, який тлумачить норму кримінально-процесуального права, передбачає власне маніпулювання її змістом і бажає досягти саме такого результату, в інших же це може бути просте бажання нав'язати власну точку зору, не допустити створення прав та обов'язків суб'єктів кримінально-процесуальних відносин або умов для їх реалізації.

За словами А. Б. Венгерова, вживання (використання) права “на зло” виявляється там і тоді, де й коли порушується міра розумної соціальної поведінки, порушується баланс своїх і чужих прав¹⁹. Тому не допустити зловживання своїм правом — значить знайти цей розумний баланс між наданими правозастосовникові правами і правами та свободами особи, яка залучається до сфери кримінального судочинства. Подібний підхід у розумінні суті даного принципу свідчить про своєрідність юридичних наслідків зловживання правом при тлумаченні. Витягуючи потрібний (а не дійсний) зміст із норми права, суб'єкт тлумачення не вчиняє правопорушення й через це не підлягає юридичній відповідальності. Констатувати факт зловживання правом при тлумаченні досить складно, але можливо. Для цього слід спиратися на мотивування ухвалюваного рішення суб'єктом тлумачення, зважаючи на подальший процес застосування даної норми права, й констатувати невинуваті порушення суб'єктивних прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Навіть якщо тлумачення норми в судовому рішенні відбувається імпліцитно, воно може бути реконструйовано з урахуванням тих обставин справи, що містяться в описовій і мотивувальній частинах рішення. Характеристика цих фактичних обставин, їх юридична кваліфікація й указуватимуть на те, яке тлумачення норми вибрав суддя.

Реалізуючи свої дискреційні правотлумачні повноваження, правозастосовникові належить діяти не довільно, не в рамках власного абсолютно вільного розсуду, а спиратися на вимоги принципів публічності й законності, керуватися практикою усталеного тлумачення даної норми, що вже склалася, а можливо, і правовими узвичаєннями. Він повинен зупинитися на тому тлумаченні, яке не викличе особливих суперечок у колі професійної спільноти або не суперечитиме громадській думці. А. Барак вважає, що обраний варіант тлумачення має перш за все виражати основну концепцію певного співтовариства юристів і суспільства, в якому він живе й діє²⁰.

Способами обмеження зловживання правом, вважаємо, можуть бути уніфікація тлумачення тих норм права, смисл яких значною мірою залежить від розсуду суб'єкта правотлумачення; заходи по забезпеченню одноманітності судової і слідчої практики; скасування рішень, у яких виявлено таке зловживання правом; поновлення порушених у результаті такого зловживання прав суб'єктів; закріплення в законі цього принципу як основоположної засади тлумачення.

Підкреслимо ще раз, що проблема зловживання правом взагалі й при здійсненні правозастосовного тлумачення зокрема — явище, недостатньо вивчене, проте, як здається, є теоретично плідним і тому вимагає спеціального наукового осмислення.

¹⁸ Александров А. Юридическая техника — судебная лингвистика — грамматика права // Уголовное судопроизводство. — 2007. — № 2. — С. 34.

¹⁹ Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник. — 2-е изд. — М.: Омега-Л, 2005. — С. 499.

²⁰ Барак А. Указ. работа. — С. 18-19.

Принцип повноти використання способів тлумачення означає здійснення правотлумачної діяльності за допомогою всього спектра засобів пізнання смислу норми права, якими насамперед є способи тлумачення. Оскільки “текст закону є проєкцією правової ідеї, закладеної в законі”²¹, найпоширенішим є лексико-граматичний спосіб тлумачення норми права. Проте одного його недостатньо для підтвердження правильності отриманого результату тлумачення, обґрунтування власного вибору того чи іншого результату тлумачення й винесення законного й обґрунтованого рішення у кримінальній справі. Значна частина правозастосовних помилок допускається саме внаслідок неправильного тлумачення норм права, що зумовлено відсутністю у суб’єктів правозастосовного тлумачення чітких уявлень про послідовність здійснення правотлумачних дій, про способи тлумачення та правила, за допомогою яких можна встановити дійсний смисл необхідних норм. Такий підхід дозволить забезпечити всебічність тлумачення.

При з’ясуванні смислу норми права не виключена наявність певного суб’єктивізму, особливо коли одна й та ж норма тлумачиться різними суб’єктами правозастосовного тлумачення. Проте неприпустимим є прийняття суперечливих рішень на підставі однієї й тієї ж норми права. Ніяк не може існувати двох правильних її розумінь, оскільки дійсний її смисл єдиний. Ось чому важко переоцінити значення *принципу одноманітного тлумачення* норм права, якому й належить стати механізмом по переборенню колізій між принципом незалежності суддів, підкорення їх тільки закону і забезпеченням одноманітного застосування норм кримінально-процесуального права, тому що саме одноманітність тлумачення норм кримінально-процесуального права є підґрунтям одноманітності їх застосування, отже, забезпечує єдність законності й запобігає суб’єктивізму. Ще Є. В. Васьковський зазначав, що відсутність одноманітності в судовій практиці руйнує єдність державного правопорядку, послаблює силу закону й підриває принцип рівності всіх громадян перед законом. Тому потрібно встановити спостереження за діяльністю всіх судів з метою забезпечення однакового тлумачення ними законів і їх застосування²².

Судова практика, як і практика слідча, може бути індикатором труднощів при тлумаченні тієї чи іншої норми права. Скасовуючи рішення суду у зв’язку з неправильним застосуванням норми, вищестояща судова інстанція наводить аргументи, за якими відповідна норма права була неправильно застосована. Однак суд вищестоящої інстанції, переглядаючи рішення як правило не аналізує саму норму права, не вдається до питання її дійсного смислу. Єдиним можливим виходом з подібної ситуації, реальним способом забезпечення одноманітності судової практики є роз’яснення норм права на рівні узагальнення судової практики Верховним Судом України, а також офіційне їх тлумачення в постановках його Пленуму.

У зв’язку з цим варто, вважаємо, підтримати точку зору, висловлену В. О. Петрушевим, що одноманітність досягається шляхом визнання пріоритетності офіційного тлумачення, що надається певним державним органом. А таким органом і повинен бути суд. Причому останнє слово в спорі про дійсний смисл тих чи інших норм права, якщо відсутнє автентичне тлумачення, має належати Верховному Суду, а в деяких випадках — Конституційному Суду України²³.

У тому випадку, якщо смислова неоднозначність усунута за допомогою легального тлумачення, яке є загальновизнаним, будь-який необґрунтований відступ від цього тлумачення може розглядатися як порушення одноманітності судової практики й має вважатися незаконним. Законодавче закріплення принципу одноманітності тлумачення норм кримінально-процесуального права якщо й не повністю вирішить проблему відсутності уніфікованих підходів при тлумаченні і подальшому застосуванні одних і тих же норм права, але значно обмежить сферу, де ця проблема може виникнути, що сприятиме забезпеченню законності кримінального судочинства, рівність громадян перед законом і судом.

²¹ Сулов В. А. Герменевтика права // Правоведение. — 2001. — № 5. — С. 8.

²² Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса. — М.: Изд-во Бр. Башмаковых, 1913. — Т. 1. — С. 11.

²³ Петрушев В. А. Новые подходы к толкованию права // Вестник Российской правовой академии. — 2004. — № 4. — С. 12.

На наш погляд, власні принципи тлумачення норм кримінально-процесуального права повинні бути закріплені в галузевому законодавстві.

На процес тлумачення норм права, як здається, впливають і деякі інші орієнтири, якими керуються суб'єкти тлумачення і які можна розглядати також як принципи правотлумачної практики. Оскільки вони не закріплені в нормах права, а є скоріше етичними ідеями, які знаходимо у працях учених, є сенс, вважаємо, приєднатися до точки зору Д. Т. Бараташвілі²⁴ й іменувати їх *доктринальними принципами тлумачення*. До їх числа слід віднести такі принципи, як науковість тлумачення, єдність теорії і практики, гуманізм, справедливість²⁵.

Проведене дослідження дозволяє зробити певні висновки. Принципи правозастосовного тлумачення — це найбільш загальні основні керівні засади, що справляють організуючий та інформаційний вплив на розумові операції, які зумовлюють процес тлумачення норм кримінально-процесуального права, що в кінцевому підсумку забезпечує адекватне розкриття смислу норми права, ефективність правотлумачної діяльності й подальшого правозастосовного процесу.

Оскільки правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права є невід'ємним складником діяльності органів держави, ця діяльність повинна відповідати тим принципам, які закріплюють первинні основні правові положення, що окреслюють призначення кримінального судочинства й побудову всіх його стадій, інститутів, окремих процедур, тобто принципам кримінального процесу. Разом із тим принципи кримінально-процесуального права, що враховуються суб'єктом тлумачення, своїм змістом повністю не охоплюють сам "механізм", інструментальну сторону тлумачення норм кримінально-процесуального права. Це викликає необхідність виокремлення власних принципів розумово-правотлумачної діяльності. До них можна віднести об'єктивність, неприпустимість зловживання правом при тлумаченні, повноту використання способів тлумачення, одноманітність тлумачення. Усі вони повинні знайти законодавче закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України або в майбутньому Законі України "Про нормативні правові акти".

Крім того, можна виокремити доктринальні принципи тлумачення, які можуть бути й не закріплені в нормах права, становити собою моральні ідеї, міститися в роботах учених, але також впливати на процес тлумачення норм права. До них можна віднести науковість тлумачення, єдність теорії і практики, гуманізм, справедливість.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 26 травня 2008 року)*

²⁴ Бараташвили Д. Т. Указ. работа. — С. 71-72.

²⁵ Див., напр.: Бараташвили Д. Т. Указ. работа. — С. 74; Гаврилов Д. А. Указ. работа. — С. 126, 129-131; Тодыка Ю. Н. Указ. работа. — С. 83-84, 85.